

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Anul epigrafic 1996 este marcat de apariția a două importante contribuții: culegerea de inscripții externe privitoare la istoria Daciei (vezi mai departe nr. 697) și catalogul amforelor ștampilate thasiene descoperite la Histria (nr. 709). Remarcăm iarăși întârzierea apariției unor publicații importante ale muzeelor (Sargetia, Tibiscum etc., absente din această cronică; revista Pontica 27, 1994 a apărut în 1996).

În structura cronicii intervine o schimbare: generalitățile epigrafice vor fi separate pe provincii (Dacia și Moesia Inferior); de asemenea, pentru economie de spațiu, aparițiile epigrafice din cuprinsul revistei SCIVA vor fi doar menționate.

A) DACIA

Generalități

689. A. Ardeț, *Amfora romană în Banat*, Tibiscum 8, 1993, p. 95–139; dintre exemplarele cu ștampilă, sunt citate:

a) p. 98, fig. 4 a–b: gât de amforă descoperit la Banatska Palanka, în Dunăre, purtând ștampila *OF OCLO* (publicată în IDR III/1, nr. 4); autorul mai citează o ștampilă descoperită la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, în săpăturile de la *domus procuratoris*; de la Sirmium se cunosc alte două ștampile (Olga Brukner, *Rimska keramika u Jugoslovenskom delu Provincije Donje Panonije*, Belgrad, 1981, p. 123, nr. 31, 33);

b) p. 100, fig. 11 a–b (după P. Bona, R. Petrovsky, P. Rogoza, *StComCaransebeș* 4, 1982, p. 201, pl. 16/4): *MMACSVR* (ligaturi *M+A, V+R*); ștampila mai este publicată de Doina Benea, *Potaissa* 3, 1982, p. 25, cu lectura: *MARC.SYR* (de unde este reprodusă în *CEpR* III, 1983, 228).

690. R. Ardevan, *Oescus și Napoca. Observații epigrafice*, *ActaMN* 20, 1996, p. 55–62. Mici rectificări și observații asupra unei inscripții de la Oescus (*AnnEp*, 1956, 230), menționând o familie de *Aelii* din Napoca, înrudită cu *Aelius Faventinus, procurator (ducenarius) Illyrici*.

691. Cl. L. Băluță, *Lămpile romane din Muzeul Național de istorie a Transilvaniei*, *ActaMN* 33 (I), 1996, p. 89–113 (cele mai multe ștampilate, descoperite în Dacia).

692. H. Daicovicu, I. Ferenczi, A. Rusu, *Dovezi epigrafice referitoare la participarea legiunilor II Adiutrix și VI Ferrata la cucerirea complexului cetăților dacice din Munții Sebeșului*, *Sargetia* 21–24, 1988–1991, p. 45–61; sunt reproduse, cu toate datele, cele două inscripții pe blocuri de construcție, deja incluse de I. I. Russu în IDR III/3, nr. 268–270. Despre *legio VI Ferrata*, vezi mai jos, nr. 704.

693. N. Gudea, *Die Nordgrenze der Provinz Moesia Superior in der Zeit des Bestehens Dakiens (106–275 n. Chr.)*, *ActaMN* 33 (I), 1996, p. 79–88; tratează despre: evoluția sistemului

defensiv pe linia Dunării după cucerirea Daciei; fortificațiile de graniță și perioada de construcție; dislocarea trupelor (legiuni și auxiliari); rețeaua rutieră de graniță; rolul militar-strategic al graniței de nord a provinciei Moesia Superior în sistemul de apărare de la Dunărea de Jos. Studiul este însoțit de bibliografie, precum și hărți, planuri de castru, ștampile tegulare.

694. Idem, *Note de lectură*, III. *Despre armata romană din provinciile dacice*, ActaMN 33 (I), 1996, p. 169–176 (note critice în legătură cu cartea lui Y. Le Bohec, *L'armée romaine sous le Haut-Empire*, Paris, 1989; o nouă ediție a acestei cărți a apărut în 1990).

695. Idem, *Note epigrafice*, IV. *Inscripții gnostice*, ActaMN 33 (I), 1996, p. 179–187 (ameliorarea lecturii inscripțiilor unor geme gnostice externe, cu referire la propria lucrare: N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988).

696. V. Moga, *Inscriptions inédites à Apulum*, în *Omaggio a Dinu Adameșteanu* (ed. M. Porumb), Cluj 1996, p. 183–186. Aceste inscripții sunt deja publicate în revista *Apulum* 32, 1995, p. 197–200 (vezi nr. 679–680 din seria precedentă a acestei cronici, precum și nr. 707 din această serie).

697. C. C. Petolescu, *Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie I*, București, 1996 (240 p + VIII pl.; desenele în text); culegerea face parte din seria *Inscriptiones Daciae Romanae*.

Volumul strânge inscripțiile din zona occidentală a imperiului (Roma, nr. 1–85; Italia, nr. 86–168; Sardinia, nr. 169; Hispania Citerior, nr. 170–178; Baetica, nr. 179; Alpes Graiae, nr. 180–181; Gallia Narbonensis, nr. 182–185; Gallia Lugdunensis, nr. 186–192; Germania Superior, nr. 193–196; Germania Inferior, nr. 197; Britannia, nr. 198–241); repertoriul epigrafic este însoțit de indici și principalele concordanțe bibliografice.

698. C. C. Petolescu, *T. Antonius Cl. Alfenus Arignotus, procurator arcae Laevianae*, AUB (Istorie) 44, 1995 (apariție: 1997), p. 13–16.

Autorul continuă analiza carierei acestui personaj (vezi studiile anterioare publicate în *Dacia*, N. S. 31, 1987, p. 161–164; ZPE 110, 1996, p. 253–258), stabilind conținutul funcției de *procurator arcae Laevianae*: administrator al bunurilor unui notabil din Thyatira (Lydia, în provincia *Asia*), *Laevianus*, fiul lui *Callistratos* (TAM V/2, 983), confiscate probabil la începutul domniei lui Septimiu Sever.

699. Idem, *C. Arrius Antoninus și P. Helvius Pertinax într-o inscripție greacă de la Romula*, ArhOlt (s. n.) 11, 1996, p. 37–42.

700. Idem, *Unitățile auxiliare din Dacia romană (III)*, SCIVA 47, 1996, 1, p. 21–38 (repertoriu cuprinzând numeri).

701. Idem, *Varia Daco-Romana (XVIII)*. *Un Dac într-o inscripție din Apamea (Syria)*, Thraco-Dacica 17, 1996, p. 187–188.

Discuție pe marginea unei inscripții funerare publicată de J. Ch. Balty și W. Van Rengen, *Apamea in Syria. The Winter quarters of Legio II Parthica. Roman Gravestones from the military cemetery*, Bruxelles, 1989, p. 28–29, pl. VII (= AnnÉp, 1993, 1577). *Ael(ius) Verecundinus*, fost pretorian, ajuns centurion în legiunea *III Scythica*, s-a născut *Ad Vatabos* în Dacia (probabil *Ad Batavos*, localitate neatestată până acum, dezvoltată fără îndoială pe lângă castrul unei trupe de batavi din Dacia; vezi în acest sens și reșmarca lui I. Piso despre *ala II Pannoniorum*, mai departe, nr. 706).

702. *La politique éditiale dans les provinces de l'Empire romain (IIe–IVe siècles ap.J.-C.)*, în *Actes du IIe colloque roumano-suisse, Berne, 12–19 septembre 1993*, editate de Regula Frei-Stolba și H. E. Herzig, Berna, 1995; dintre comunicările prezentate, reținem: Al. Suceveanu,

După *Tabula Peutingeriana* (VII, 4), la Teregova se localizează *Ad Pannonios*; vezi în această privință observația lui Piso (p. 201): «D'ailleurs, le nom supposé de la localité, *Ad Pannonios*, contient une indication claire sur la composition ethnique d'une première garnison» (despre această trupă: C. C. Petolescu, *SCIVA* 46, 1995, 1, p. 44–45, nr. 12).

707. *Apulum (municipium Septimium Apulense)*. Altar de calcar descoperit întâmplător (1993) cu ocazia săpării fundației unei construcții. Este decorat, în partea superioară, pe trei laturi, cu un fronton cu acrotere și rozetă; deasupra, un loc de libații de formă pătrată (28 × 22,5 cm). Dimensiuni: 0,42 × 0,20 × 0,18 m.; nu se menționează înălțimea literelor. Ligaturi: r. 2 *M+E, T+I*; 3 *A+E, O+C*; 4 *B+F*. Alte particularități de grafie: r. 1 *APOLNNI* (dar hasta oblică din interiorul primului *N* este de fapt o spărtură a feței altarului; în locul respectiv sunt în realitate literele *LI*); r. 4, prima literă este probabil *L* (nu *I*).

V. Moga, *Apulum* 32, 1995, p. 201–204, nr. 3 (fotografii, desene).

Lectura lui V. Moga: *Apolnni Domestic(o), P(ublius) Proc(li) b(ene)fficiarius pr(aefecti) leg(ionis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*; editorul consideră că *Domesticus* este un nou epitet al zeului Apollo.

Lectura noastră:

Apollini,
Domestic(us)
P. Ael(ii) Proc-
l(i), b(ene)fficiarii) pr(aefecti) leg(ionis),
5 *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

Domesticus era sclavul lui P. Aelius Proclus, fără îndoială militar din legiunea *XIII Gemina*.

708 (= XIII, 626). Gherla (jud. Cluj). Fragment de inscripție funerară descoperită în 1983, cu ocazia lucrărilor de extindere a CPL Gherla. Dimensiuni: 0,52 × 0,53 × 0,085 m; înălțimea literelor: 2,3–7 cm. Muzeul din Cluj (inv. V 34433).

R. Ardevan, *Tibiscum* 8, 1993, p. 75–78 (fără fotografie sau desen).

.....
eques a[lae II]
[Pannon]iorum v[ix(it) ann(os)...];
Dines, s[ignifer alae]
ac cu[rator].....

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

Generalități

709. *Histria. Les résultats des fouilles* publicate de P. Alexandrescu, VIII: *Les timbres amphoriques*, 1. *Thasos*, de Alexandru Avram, București–Paris, 1996.

710. Vasilica Lungu, *Amfore ștampilate din nordul Dobrogei*, *Pontica* 27, 1994, p. 133–155 (catalogul cuprinde 63 ștampile de amfore; produse Thasos, Rhodos, Heraclea Pontica, Chersones).

711. Ligia Ruscu, *Die Wechselseitigen Aussenbeziehungen zwischen Einzelpersonen und Staaten in Bezug auf die Griechenstädte der Rumänischen Schwarzmeerküste*, EphemNap 6, 1996, p. 11–42 (străini la Histria, Tomis, Callatis; histrieni, tomitani, callatieni în străinătate).

712. S. Sanie, *Ceramică cu inscripții și figle ștampilate descoperite la Barboși-Galați*, SCIVA 47, 1996, 2, p. 121–153.

Inscripții recent descoperite

713–718. Inscripții din *Tomis*, provenind din descoperiri întâmplătoare; păstrate la Muzeul de istorie Națională și Arheologie din Constanța (MINAC).

713. *Tomis*. Fragment de stelă funerară (nu se menționează roca; lipsă partea superioară a registrului sculptural – de unde a dispărut capul defunctei și marginea dreaptă, cu o parte a inscripției); descoperire întâmplătoare (1979; în timpul săpării fundației Hotelului Tineretului). Dimensiuni: 0,95 × 0,47 × 0,135 m. Înălțimea literelor: 7–8 cm în r. 1 și 7; 4 cm în celelalte. MINAC (inv. 14197).

Maria Bărbulescu, A. Rădulescu, *Pontica* 27, 1994, p. 157–158, nr. 1, fig. 1 (foto, desen).

Sabidiu [Ter-]
tulla P. Sa[hidi(i)]
f(ilia) vixit an(nis) XX[...]:
P(ublius) Veraniu[s...-]
5 cus, coni[ugi]
bene mer[enti]
f(aciendum) c(uravit). H(ic) [s(ita) e(st)]

714. *Tomis*. Fragment de stelă funerară; descoperire întâmplătoare (1981), la săparea fundației Muzeului de artă din Constanța. Din relief se păstrează o parte din scena banchetului funerar; câmpul inscripției este mărginit de un cadru profilat cu ornamente vegetale. Dimensiuni: 0,54 × 0,56 × 0,18 m; litere înalte de 5,2–5,5 cm. MINAC (inv. 37703).

Bărbulescu, Rădulescu, *Pontica* 27, 1994, p. 158–161, nr. 2, fig. 2 (foto, desen).

D(is) M(anibus)
[..] *Ripalio*
[.....PAT]
.....

715. *Tomis*. Fragment de lespede de marmură (spartă în trei bucăți); descoperire întâmplătoare (1977; la săparea unui șanț de canalizare, în fața Policlinicii nr. 2, „într-o zonă de necropolă”). În partea superioară, placa prezintă un fronton triunghiular cu acrotere, în care este redat un scut pe o lance). Dimensiuni: 0,26 × 0,41 × 0,06 (0,02) m; înălțimea literelor: 4–5 cm. MINAC (inv. 14196).

Bărbulescu, Rădulescu, *Pontica* 27, 1994, p. 161, nr. 3, fig. 3 (foto, desen).

Din inscripție se păstrează câteva litere, citite astfel de editori:

D(is) M(anibus) L. Lael(ius)...
.....*TI.S*.....

716. *Tomis*. Fragment de lespede de marmură; descoperire întâmplătoare (în 1983, pe terenul fostei ferme de stat din marginea cartierului Viile Noi). Dimensiuni: 0,42 × 0,58 × 1,05 m. Inscripția era cuprinsă într-un profil (păstrat în partea superioară); înălțimea literelor: 5,5–6 cm; în r. 1, ligatura R+E; între litere, triunghiuri sau frunze de iederă. MINAC (inv. 32356).

Bărbulescu, Rădulescu, *Pontica* 27, 1994, p. 161–166, nr. 4, fig. 4 (foto, desen).

[*Imp(eratore) C*]aesare M. Au[relio Antonino Aug(usto) Armeniaco Part-]
[hic]o Medico [.....]
[divi] Hadrian[i] nepote...

Autorii discută diferite posibilități de întregire a titulaturii imperiale. Dacă grosimea pietrei este într-adevăr de 1,05 m, atunci nu este vorba de o simplă „lespede”, ci mai degrabă de un altar. Ablativul pare totuși să indice o lucrare de construcție, pe timpul împăratului Marcus Aurelius. Oricum, valoarea informației este minimă.

717. *Tomis*. Colonetă de marmură, profilată sus și jos; la bază prezintă un orificiu, în partea superioară altul (în care se află un crampon de fier, putând servi ca bază a unei statui). Dimensiuni: î. = 0,45, diam. = 0,165–0,19 m. Litere înalte de 1,8–2 cm. MINAC (inv. 7887).

Bărbulescu, Rădulescu, *Pontica* 27, 1994, p.168–170, nr. 6.

Σώσιππος
Καλλικράτους
Σιδώνιος
Θεᾶ Συρία
5 εὐχαριστήριον

Sosippos, fiul lui *Callicrates*, era originar din Sidon; o altă inscripție tomitană menționează o femeie originară din același oraș din Syria (ISM II, 290). Este prima atestare a zeiței siriene (*Dea Syria*) la Tomis.

718. *Tomis*. Lespede de calcar (fragment), descoperită în 1992 cu prilejul demolării unei clădiri moderne. Dimensiuni: 0,30 × 0,40 × 0,357 m; litere înalte de 3–4 cm. MINAC (inv. 1510).

Bărbulescu, Rădulescu, *Pontica*, 27, 1994, p.168–170, nr. 6.

[Ἄγαθῆι Τύχηι]
Ἐπερ [τοῦ Αὐ-]
τοκράτορ[ος]
νείκης καὶ ὑπέ-
5 ρ σωτηρίας κώ-
μης Απολλωνί-
ου...ANOI

Inscripția atestă un nou toponim: Κώμη Απολλωνίου; acest sat se afla desigur în teritoriul orașului Tomis, de unde piatra a ajuns în condiții necunoscute la Constanța.

719. *Capidava*. Stâlp miliar (calcar) descoperit în vara anului 1996, în cursul săpăturilor din cetate (stratul din a doua jumătate a sec. VII – începutul sec. VIII). Dimensiuni: î. = 2,45, diam. = 0,40 m.; litere înalte de 4–6 cm.

I. I. C. Opriș, M. Popescu, *Thraco-Dacica* 17, 1996, p. 189–190.

- Imp(erator) Caes(ar)*
T(itus) Aelius
Hadr(ianus) An-
 5 *toninus*
Aug(ustus) Pius,
p(ontifex) m(aximus) t(ribunicia) p(otestate) XXII
co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae),
Iul(io) Severo
leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore)
 10 *III (millia) passuum*

Anul 159. Despre guvernatorul menționat: B. E. Thomasson, *Laterculi praesidium* I, Göteborg, 1984, col. 135, nr. 88–89 (cu observațiile editorilor acestui text epigrafic).

720. *Halmyris* (Murighiol, jud. Tulcea). Două fragmente dintr-o placă de marmură descoperite în 1986 (fragmentul mic, 0,28 × 0,24 × 0,08 m; acesta se atașează la partea finală a inscripției) și 1987 (fragmentul cel mare; 0,75 × 0,52 × 0,08 m). Litere înalte de 7 cm.

M. Zahariade, *Pontica* 27, 1994, p. 173–186, fig. 1–2 (foto) și 4 (propunere de reconstituire grafică).

- [Impp. Caess(aribus) Caio Aurelio Valerio Diocletiano]*
[et M(arco) Aur(elio) Maximiano Piis Fel(icibus) Invictis Augg(ustis)]
[et Fl(avio) Val(erio) Constantio et Gal(erio) Val(erio)] Maximia[no]
[nobb(ilissimis) Caess(aribus) Germanicis max(imis) Got]hicus max(imis)
 5 *[Sarmaticis max(imis) Britannicis] max(imis) Persicis*
[max(imis) post debellatas hosti]um gentes
[pro futurum in aeternu]m reipublicae
[praesidium constitue]r[unt]

Anii 301/302–305.

Inscripția a fost reconstituită pe baza inscripțiilor de la Sexaginta Prista (AnnÉp 1966, 357), Transmarisca (ILS, 641) și Durostorum (AnnÉp, 1936, 10). „Dedicația către cei patru tetrarhi (*sic*) trebuie să fi fost pusă la ordinul ducelui Scythiei...” (p. 183). Ablativul este menit să indice că lucrarea s-a făcut în timpul domniei acestora (în cele trei inscripții citate, numele tetrarhilor este în cazul nominativ); subiectul în acest text epigrafic poate fi ducele Scythiei sau numele unei trupe.

